

СТАНОВИЩЕ

за труда на Милослав Данов Бонов

„Застъпничеството на светиите в молитвените последования на

Литургията от византийския ритуал

(по славянските извори от XV до XIX век)“

за придобиване на образователна и научна степен „доктор“

Професионално направление: 2.4. Религия и теология

Научна специалност: Литургика

от проф. д-р Мария Атанасова Йовчева (Богословски факултет)

член на научното жури със заповед на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“

№ РД 38-67 / 05.02.2024 г.

Съдържание на труда. Представената дисертация е в обем от 237 страници. Текстът е организиран в предговор, увод, три глави, заключение, приложения и библиография.

В **уводната част** е мотивиран изборът на темата, формулирани са обектът и предметът на изследването, неговите цели и задачи. Конкретизирана е и използваната методология. Включени са библиографски преглед на някои по-важни съчинения по разискваната проблематика, а също и обосновка на структурата на дисертацията.

В I глава Бонов извежда аргументи за застъпничеството на светиите от Свещеното Писание, Свещеното предание и от съчинения на най-авторитетните християнски автори. Разделена е на три части според типа използвани извори. На базата на широк кръг първични извори от различен характер и с различна датировка е проследено разбирането за светостта. В първата част Бонов изяснява смисъла на понятието „свят“, на нравствената категория „святост“ и на ролята на посредника „ходатая“. Целта е докаже, че светиите като подражатели на Христа, са част от домостроителния план, за чието изпълнение Бог Отец изпраца Своя Син. Във втората част Бонов разглежда светостта във времето до IV в. сл. Хр. като част от сотириологичния догмат. Направен е кратък исторически преглед на присъствието на светостта в християнския календар, на появата и ролята на антиминос, на развитието и мястото на агапите и на проскомидията. В третата част Бонов търси аргументи в писанията на св. отци. Спира се и върху оформянето на църковната почит към светиите, която е изградена от трите основни елемента: 1. възпоменание на

техния подвиг; 2. молитви към тях като към застъпници; 3. почитане на техните свети мощи.

Във II глава авторът разисква мястото на светиите в православното богослужение след IV в. В първата подглава е проследено развитието на византийския ритуал до IX в., по-конкретно историята на византийския литургиен чин. Изясняват се в диахронен план онези компоненти, които засягат поставения проблем за застъпничеството на светиите. Изводът за произхода на част от елементите на византийския ритуал подкрепя една генеалогия на традицията в култа към Авраамичния Бог, идваща от дълбока древност, която без преувеличение може да се нарече изначална. Във втората подглава Бонов подрежда степените на святост според чина на проскомидията и обосновава тяхната йерархия. Авторът се придържа към реда на изброяване на светиите в съвременния вариант на византийския литургиен ритуал по време на подготовката на даровете на предложението. Направени са два съществени извода от анализа на различните извори: 1) за древността и устойчивостта на застъпничеството на светците в християнското богослужение; 2) за постоянното увеличаване на броя застъпници, много от които са добавени и след написването на литургията на св. Василий Велики и литургията на св. Йоан Златоуст. В третата подглава Бонов разисква призоваването на светиите в двете византийски литургии. Разгледани са техните компоненти (различните видове молитви), в които се прося застъпничеството на светиите, като авторът се спира на някои особености в различните извори. Разяснява термините, свързани с проскомидийния чин и символичния (алегоричен) смисъл на неговите съставки. Подробно са представени ектениите, тъй като те най-осезаемо от гледна точка на вярващите, които се намират по време на богослужението в наоса, изразяват молитвеното взаимоотношение (συνεργία) между човека и Бога.

III глава е посветена на култа към светиите във византийския ритуал според славянски извори от периода XV–XIX в. В началото са разглеждани произходът и приемствеността на славяноезичното богослужение с византийската литургична традиция. Въведени са основните славянски първични извори с подробна кодикологическа информация и само с някои особености на състава и е направен опит за съпоставка между текстовете в различните славянски преводи / редакции на литургията. Последната част дискутира проблемите за богослужението и континуитета на култа към светиите.

В **Заключението** е направен опит за обобщение на изводите от отделните глави.

Приноси. Трудът е едно от малкото изследвания в българското литургично богословие, което дискутира проблема върху български, руски и сръбски славянски извори, с различните им редакции, употребявани във византийския литургичен чин. Безспорно темата е актуална и твърде амбициозна, защото разисква въпросите, като отчита два дискурса: 1) богословското обосноваване за застъпничеството на светците според авторитетните християнски извори; 2) динамиката на елементите, в които то присъства. Замисълът да се проследи това застъпничество в славянската традиция в нейната непрекъсната връзка с византийската също е добър, а избраната структура отговаря на темата. Според свидетелството на славянските литургийни текстове се доказва видимото отношение за молитвения живот на Църквата и невидимото отношение към светиите и се разкрива значението на култа към тях в изграждането на живата връзка между Земната и Небесна църква. В този аспект трудът носи значение за практическото богословие. Илюстрира непрекъснатостта и неизменността на характера и структурата на Светата литургия във византийското и славяноезичното богослужение от средните векове до днес въз основа на нейни конкретни компоненти (особено текстовете, отразяващи застъпничеството на светиите, като основна част от Евхаристийния канон).

Научната реализация на представените цели и задачи страда от редица основни **недостатъци**.

1. Почти целият труд е написан наративно, с елементарно разработване на проблемите, като липсват задълбоченост и систематичност. Използваният първичен материал или вторични извори не са достатъчно осмислени, а по-скоро са преразказани (което е неоправдано за научно изложение). Не е ясно мотивирано по какви критерии са избрани точно тези ръкописни служебници (каква редакция на славянска почва отразяват и до каква степен отговарят на нейната динамика във византийския свят); не са изведени отчетливо промените в структурата и/или съдържанието на литургията, свързани с онези елементи, в които присъства застъпничеството на светците. Заключението не дава ясна представа за приносите на труда, а преразказва произволни части от него. Трите основни задачи: да се проследи призоваването на застъпничеството на светците в двете литургии; да се изясни дали позицията на молитвите със застъпничеството на светците е устойчива от историческа и догматична гледна точка; да се съпоставят двата литургийни чина

(Литургията на св. Василий Велики и Литургията на св. Йоан Златоуст) по отношение на разглеждания основен проблем, в различна степен са само частично изпълнени.

2. Изложението е хаотично и еkleктично и показва дисбаланс в отделните части. Твърде много внимание е отделено на странична информация и на пространно преразказване на познати в науката исторически факти, които слабо засягат темата или дори нямат връзка с нея, а и не влизат в обхвата на предмета и обекта на работата. Би следвало според хронологичния диапазон на изворите трудът да се ограничи само върху ролята на Търновската школа и на св. патриарх Евтимий за възникването на онези преводи / редакции на литургиите, които се използват от XIV в. и до днес сред православните славяни.

3. Изобилието от правописни грешки (особено при пунктуацията и членуването) и лошият изказ на много места затрудняват прочита на труда.

Авторефератът (в обем от 34 страници) следва структурата на дисертацията и вярно отразява нейното съдържание. Липсата на добре структурирани изводи в дисертационния труд се отразява и в автореферата.

М. Бонов има **шест публикации** по темата на дисертацията.

И така, **в заключение** бих искала да изтъкна, че работата отговаря на минималните изисквания за такъв тип академичен труд, и да препоръчам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ на Милослав Бонов за неговия труд „Застъпничеството на светиите в молитвените последования на Литургията от византийския ритуал (по славянските извори от XV до XIX век)“.

Проф. Мария Йовчева

25.04.2024

София